

Un procés polític difamatori: l'acusació per sodomia contra Ponç Hug V*

Daniel Genís i Mas

La dinastia privativa d'Empúries, governant del comtat d'ençà la seva formació i fins a 1323, representà durant molts segles un baluard de la independència –i la força– política dels barons catalans davant del rei i comte de Barcelona.¹ Al segle XIII, però, el rei Jaume II (1291-1327) inicià una política de sotmetiment d'aquests grans barons per tal d'aconseguir –ja fos per la via jurídica o per les armes– vincular títols i patrimonis a la casa reial (Hinojosa 2006: 219). Així va començar un llarg període d'hostilitats entre el rei i el comte d'Empúries Ponç Hug V (1277-1313), que tindria com a resultat últim l'extinció de la dinastia original d'Empúries i el pas del comtat a mans del fill de Jaume, l'infant Pere (1325-1341).² D'entre els processos, plets i xantatges del rei contra els comtes d'Empúries destaca el procés que acusava Ponç Hug de practicar actes que a l'època es consideraven tremendament escandalosos i contra natura. En les línies que segueixen examinarem aquest procés en el marc de la política reial que ens sembla que li dona sentit.

* Refaig aquí una conferència llegida el 2006 al festival Terra de Trobadors, tot adaptant-la a les exigències del discurs escrit, però procurant de mantenir el to divulgatiu. Agraïxo la lectura i els bons consells que m'han donat Miriam Cabré i Lluís Cifuentes.

1. El comtat d'Empúries és possible que sigui el primer estat comtal que sorgeix en territori català, pels volts de l'any 782. Lligat primerament a l'imperi dels francs de Carlemany, al cap de poc es converteix en sobirà (Sánchez 1993: 15 i 17). Per als inicis pròpiament dits de l'etapa comtal catalana, vegeu Sobrequés (1957: 7-8).

2. Les dates indiquen el període com a comte d'Empúries dels personatges. La numeració comtal és la de la *Gran Enciclopèdia Catalana*, en articles a càrrec d'Armand de Fluvià.

La invasió francesa de l'Empordà

Ponç Hug era encara un infant quan el seu pare, el comte Hug V d'Empúries, va morir l'any 1277. Va quedar sota la tutela del cavaller Simó Satrilla, senyor de Vilanova de la Muga, però aviat es va iniciar en les tasques de govern. L'any 1282, el comte es va casar amb Marquesa, hereva del vescomtat de Cabrera. Amb aquest enllaç, Ponç Hug aconseguia d'unir-lo als seus dominis del comtat d'Empúries i el vescomtat de Bas –propietat de la seva mare, Sibila de Palau. És a dir, Ponç Hug passava a senyorejar una important zona del nord-est del Principat que anava des del Maresme al Rosselló i des del mar a Olot i les Guilleries (Sobrequés 1957: 77). Gràcies a aquestes terres, el comte d'Empúries esdevenia un dels principals senyors feudals de Catalunya. A més, la situació geogràfica del

El comte Hug IV d'Empúries (1200-1230) al campament de Jaume I, durant l'assalt a la ciutat de Mallorca (1229), (Pintures murals del Palau Aguilar, Barcelona, MNAC).

comtat emporità li atorgava una importància capital en qualsevol pla de defensa de la Corona d'Aragó. Per tot això, podem entendre que el comtat d'Empúries, d'ençà ja a finals del segle XIII, fos un pastís ben llaminer per a la monarquia, a la qual, en últim terme, devia vassallatge.

Respecte a les relacions entre el comtat i la monarquia, convé distingir dues etapes: primerament, una etapa de cordialitat durant el govern de Pere el Gran (1276-1285) i Alfons el Franc (1285-1291); i, tot seguit, una de conflictes judicials, i fins i tot armats, que s'allarguen durant tot el regnat de Jaume II. La invasió francesa del Principat l'any 1285, de resultes de la política antiangevina del rei Pere i de la seva ocupació de Sicília, fou una prova de foc per a aquestes relacions. Pere el Gran s'havia apropiat de Sicília, després de la revolta coneguda com de les Vespres Sicilianes, en virtut del seu matrimoni amb Constança Hohenstaufen. El seu sogre, el rei Manfred, però, havia estat desposseït de l'illa i excomunicat pel papat, que havia entregat el dret a la corona siciliana a Carles d'Anjou, acèrrim enemic del rei aragonès. A conseqüència d'això, el papa Martí IV, també francès, va excomunicar-lo i el va desposseir del seu regne en favor de Carles de Valois, fill de Felip III de França. Per fer efectiva aquesta concessió papal, el 1285, el rei francès i el seu fill Carles van dirigir-se amb un exèrcit contra la Corona d'Aragó. Davant de l'excomunió reial i l'escomesa francesa, sembla que l'ànim dels religiosos catalans trontollà, i els abats de Sant Quirze, Sant Pere de Rodes, Roses i Vilabertran es decantaren cap al bàndol invasor (Pella i Forgas 1883: 472 i Sobrequés 1957: 79). Les simpaties de bona part del clergat empordanès pel rei de França i l'alineació d'alguns senyors feudals amb els enemics devia fomentar la desconfiança reial. Sabem que l'entrada dels francesos a Catalunya pel coll de la Maçana —plaça protegida per homes del comte d'Empúries— va fer témer al rei que el comte Ponç Hug no estigués conxorxat amb els francesos.³

Però el temor del rei no tenia fonament. Des del començament de la invasió, Ponç Hug va demostrar lleialtat a la corona, tal i com palesa el cronista Desclot. Ho il·lustra, per exemple, l'atac per sorpresa a la vall

de Banyuls contra un comboi francès: el comte d'Empúries, amb pocs homes més, entre els quals hi havia el seu germà petit Huguet, va vèncer l'enemic a risc de perdre-li la vida (cap. CXLIII; vegeu Cingolani 2006: 576). Desclot narra també que, aprofitant que Pere el Gran volia fer nit a Castelló, els castellanins havien decidit lliurar-lo als francesos a canvi d'una sèrie de favors. El comte, però, aconseguí treure'l de la vila sa i estalvi, just a temps: encara no havien perdut de vista els murs de la vila que van poder veure com els castellanins arboraven les bandera de França i del papa i ho celebraven amb crits d'entusiasme (cap. CLII).

Després d'aquesta mostra de lleialtat, el rei, en agraïment, va fer donació a Ponç Hug del vescomtat de Bas, que Sibila de Palau havia venut al rei uns anys enreure amb els castells de Castellfollit, Mont-ros i Montagut, i li va prestar, durant el temps que les seves possessions estiguessin sota el poder dels francesos, les viles de Borriana, Vila-real i Corbera al regne de València, Tàrraga, Vilagrassa i Montornès a l'Urgell, i unes importants baronies a la Conca de Barberà i al Segrià (Sobrequés 1957: 80). Finalitzada la invasió francesa uns mesos després, el comte Ponç Hug va poder prendre possessió de tots els seus estats, dels antics i dels de recent donació.

La guerra de Sicília

A Pere el Gran, mort el 1285, poc després de la victòria contra els francesos, el va succeir el seu fill Alfons el Franc, per un breu període de sis anys, durant el qual les bones relacions amb el comtat emporità con-

Miniatura que representa Jaume II.

3. Vegeu la posició antiangevina de Pere el Gran i els esdeveniments entorn a les Vespres sicilianes a Cingolani (2006: 411-452 i 525-598). Per a l'entrada dels francesos a Catalunya i el paper dels castellanins en la invasió pot resultar útil consultar Cingolani (2006: 581-589) i Genís (2004).

tinuaren. Per exemple, el comte Ponç Hug fou sol·lícit a retre vassallatge al nou rei: per això va anar a rebre'l a Amposta i l'acompanyà fins a Barcelona. La sobtada mort del rei Alfons l'any 1291, però, va comportar l'entronització a la corona catalanoaragonesa del seu germà, Jaume II, llavors rei de Sicília. Aquell mateix any, el comte Ponç Hug d'Empúries regalà el vescomtat de Bas al seu germà Huguet, poc abans d'embarcar-se tots dos cap a Sicília per assistir a la coronació del nou monarca (Martínez Ferrando 1956: 86). Foren dels primers barons catalans a retre homenatge al nou rei, al port de Trapani, quan ja es disposava a tornar cap a Catalunya (Sobrequés 1957: 80). Jaume va deixar el seu germà Frederic a càrrec de l'illa de Sicília en absència seva, i també els germans d'Empúries es varen separar: mentre el comte Ponç Hug seguia el rei, el seu germà Huguet restava a les ordres de Frederic a Sicília.⁴

Ponç Hug aviat va poder comprovar que les relacions amb la corona havien canviat. Alguns incidents relatius a la jurisdicció del comte en terres reials va provocar ja l'any 1293 les primeres hostilitats: Jaume II va obligar-lo a aixecar el setge a un vassall rebel del vescomtat de Cabrera i, tot seguit, li va prohibir que continués construint unes fortificacions a Bellcaire i Albons (Pella i Forgas 1883: 511-12).⁵ Per contra, el rei començava la construcció del castell de Montgrí, amb la finalitat, més que de tenir tota la zona altempordanesa sota el seu control, de fer evident al comte el poder reial, simbolitzat per aquell castell que el comte veuria des de tots els seus dominis.⁶

Després d'anys de conflicte amb el papat per la possessió de Sicília, el rei Jaume va firmar el 1295 una pau duradora, el tractat d'Anagni, segons el qual

El castell de Montgrí.

renunciava a l'illa a canvi d'una important suma econòmica i de la donació de Còrsega i de Sardenya. França havia de renunciar també als drets concedits pel papa sobre la Corona d'Aragó i el pacte es reblava amb el casament de Jaume II amb Blanca d'Anjou. El seu germà Frederic i els seus súbdits sicilians no van acceptar aquest acord de bon grat, sinó que van nomenar Frederic com a nou monarca. Llegim als *Annales* (1562-1579) del cronista aragonès Jerónimo Zurita que Huguet d'Empúries va tenir un paper rellevant en la decisió de Frederic de fer costat a la revolta dels sicilians (Zurita 1967-1986: V, 488). El rei Jaume va preparar tot seguit una enèrgica resposta i, des de l'inici de la guerra contra Sicília, va aturar les petites hostilitats contra Ponç Hug d'Empúries, ben probablement perquè havia de poder comptar amb la flota empordanesa (Pella i Forgas 1883: 514 i Sobrequés 1957: 81). Veiem aquest canvi d'actitud del rei en la firma d'un tractat, l'any 1298, on confirmava, com havien fet els seus antecessors, el pacte entre el comtat i la corona (Pella i Forgas 1883: 514).

És bastant probable que, a Sicília, naus i vassalls d'Empúries –i potser el comte Ponç Hug en persona– prenguessin part en la famosa batalla del cap d'Orlando, en la qual va participar també Huguet, amb gran distinció però al bàndol contrari. Va ser ell, segons explica Jerónimo Zurita, qui va salvar d'una derrota pràcticament segura la nau del rei Frederic. Jaume II va trametre ordres a diversos cavallers principals catalans i aragonesos que defensaven la causa de Frederic perquè abandonessin immediatament Sicília, sota pena de perdre rendes i possessions al Principat. Alguns d'aquests cavallers obeïren; d'altres, com Huguet, no. El rei li va confiscar el vescomtat de Bas

4. El rei Jaume va tornar a Catalunya en un estol de set galeres comandades pel comte Ponç Hug d'Empúries (Martínez Ferrando 1956: 87).

5. Segons els usatges i costums de Catalunya, aquests processos únicament podien ésser empresos pel monarca. Llegim en un document datat el 1293: «Lo dit comte sobre aquella crida jurisdicció ni poder no avya per ço car aquella crida pertany al senyor rey» ACA, C, Reg. 98, foli 87v.

6. El rei, sempre malfiat dels seus nobles, el 1293 havia començat a construir una sèrie de castells prop de Girona. Ponç Hug, tement algun futur atac al seu comtat, va demanar permís per construir-ne de propis, que li fou denegat (vegeu Sobrequés 1957: 81 i Shneidman 1975: I, 205). Es pot especular sobre si amb aquests actes el rei simplement volia doblegar el comte o si des del començament ja pensava privar-lo dels seus dominis. A la fi, però, el resultat fou el que fou.

l'any 1300 (Martínez Ferrando 1956: 146).⁷ També hem de dir que, si bé Ponç Hug lluitava al bàndol del rei Jaume, les seves simpaties pel contrari no eren un secret. Precisament es conserven unes cobles que Frederic li va enviar, presumiblement poc abans d'escalar la guerra, demanant-li ajuda. Conservem la resposta del comte, igualment en cobles, negant-s'hi, però en un to d'afecte i comprensió.⁸

Aquestes simpaties gens dissimulades poden ajudar-nos a entendre, en part, la posterior hostilitat de Jaume envers el comte i el seu comtat (Sobrequés 1957: 81). Però el cert és que, tot i això, Ponç Hug sempre restà fidel al seu senyor natural durant el conflicte de Sicília. Tant el 1300, durant el setge de Messina, com el 1302 a Caltabellota –on es firmà la pau definitiva que posava punt i final a la guerra amb una cessió vitalícia del regne a Frederic– el comte estigué tothora al costat del rei. Pel que fa al germà, tot i l'amnistia general, s'estimà més de continuar a Sicília, on gaudia d'una posició privilegiada, que no pas tornar a Catalunya.

L'escalada de tensions

Un cop acabada la guerra de Sicília, es reprengueren les hostilitats entre Jaume II i el comte d'Empúries. L'inici, novament, fou una disputa sobre jurisdiccions entre el comtat i la corona. Entre 1303 i 1305, la tensió anà en augment. El comte va rebre amb les armes els funcionaris reials que li requerien que enderroqués el castell que construïa a Llaneres per controlar la Bisbal. Va fer desviar el curs del riu Ter perquè no regués les terres reials properes a Torroella de Montgrí i també va prohibir la circulació i utilització de la moneda reial a les seves terres –on només valia l'encunyada al comtat, ostensible senyal de sobirania. A més, va apujar el preu de la sal que es venia als homes del rei, i va impedir que es vengués ni es portés cap mena de vianda a terres reials (Pella i Forgas 1883: 515 i Sobrequés 1957: 82).

Les desavinences van culminar l'any 1305, quan un vaixell del comte d'Empúries, armat a la platja de Castelló, va vorejar la costa mediterrània fins a Granada, i hi va capturar seixanta-cinc sarraïns, vassalls del rei Aben Jacob. Durant aquells anys, però, el rei Jaume tenia sig-

Jaume II va mobilitzar l'exèrcit per aconseguir que el comte Ponç Hug alliberés els sarraïns capturats. *Una host en marxa* (Pintura mural, Palau Major de Barcelona, Saló del Tinell).

nats amb el rei granadí uns acords de pau i, davant la resistència del comte a alliberar els sarraïns, va convocar l'exèrcit. No va ser necessari que intervingués, perquè al comte d'Empúries, arruïnat i amb les rendes embargades, (amb prou feines subsistia amb als préstecs d'un veí de Castelló), no li quedà més remei que sotmetre's a la voluntat reial i firmar les paus (Pella i Forgas 1883: 516 i Sobrequés 1957: 82).⁹

Per continuar rastrejant els antecedents que dugueren Jaume II a acusar Ponç Hug de sodomia, ens hem de fer ressò d'uns esdeveniments que sacsejaren tot l'Occident cristià: els processos contra l'orde del Temple. Com els hospitalers i els cavallers teutònics, els templers tenia la missió prioritària de defensar els llocs sants i protegir els peregrins que s'hi dirigien. En un primer

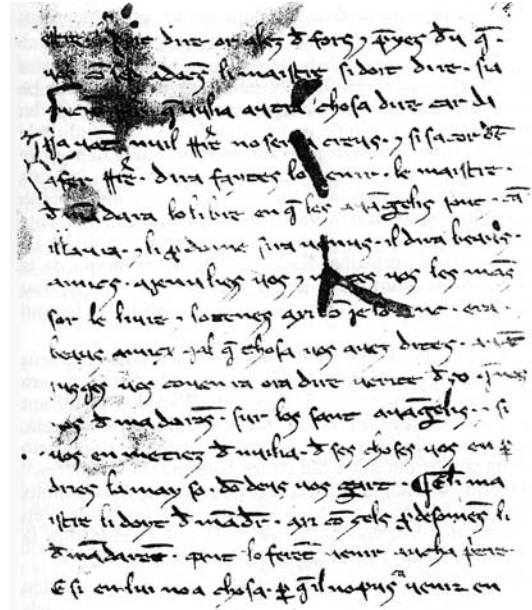
7. Vegeu els múltiples canvis de mà del vescomtat de Bas a Shneidman (1975: I, 205).

8. Es poden llegir a Riquer (1975: III, 1689-91).

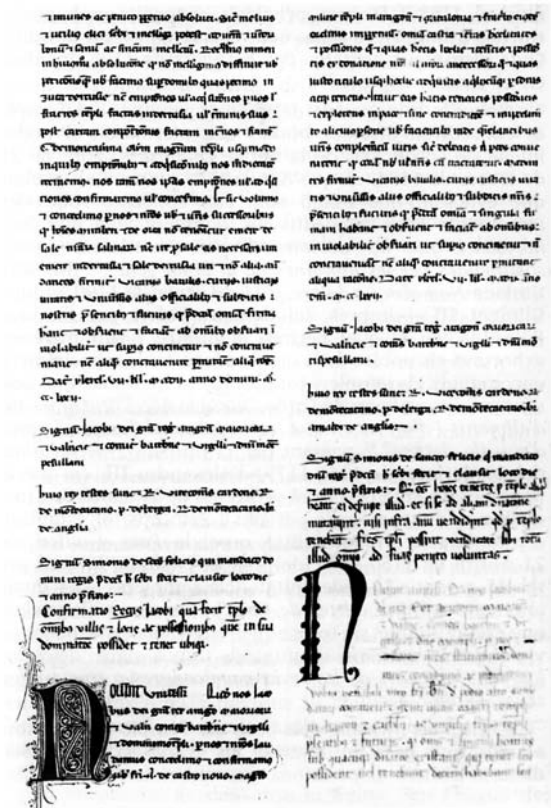
9. El vaivé dels interessos reials, però, va voler que dos anys més tard, el 1308, el rei Jaume s'adonés que necessitava el suport de Ponç Hug per a la defensa de la frontera nord contra l'imprevisible Jaume de Mallorca i el nomenés almirall d'un estol català contra el rei de Granada (Shneidman 1975: I, 206).

moment van rebre un autèntic allau de donatius dels poderosos d'Europa per dur-la a terme, cosa que engrèixà enormement les seves arques. Però la pèrdua de Jerusalem el 1187, i sobretot la caiguda de Sant Joan d'Acre en mans sarraines el 1291, van començar a provocar crítiques contra els templers (Sans i Travé 1996: 388). Destaca sobretot la del monarca francès Felip el Bell, que el 1305 havia aconseguit que el seu vassall Bertrand de Got arribés al papat, amb el nom de Climent V. El 14 de setembre de 1307, després d'una campanya d'atacs contra l'orde del Temple, Felip trameté una requisitòria als oficials de la Inquisició del seu regne perquè detinguessin tots els templers, sota l'acusació, entre d'altres càrrecs, de sodomia.

A ningú escapà la intenció del rei francès de fer-se amb l'important tresor que guardaven les arques templeres al seu territori per eixugar els nombrosos deutes de l'erari reial. Res més efectiu que acusar tot l'orde de practicar la sodomia i diverses aberracions sexuals de caràcter idòlatra per obtenir la tutela civil de les possessions dels templers empresonats. El seu exemple fou seguit pels altres monarques europeus. L'1 de desembre del mateix 1307, Jaume II ordenava

Manuscrit de la versió catalana de la Regla del Temple (Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona).

Llibre dels Privilegis del Temple (Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona).

Templer amb hàbit conventual (làpida funerària de Simone di Quincy, de F. Tommasi).

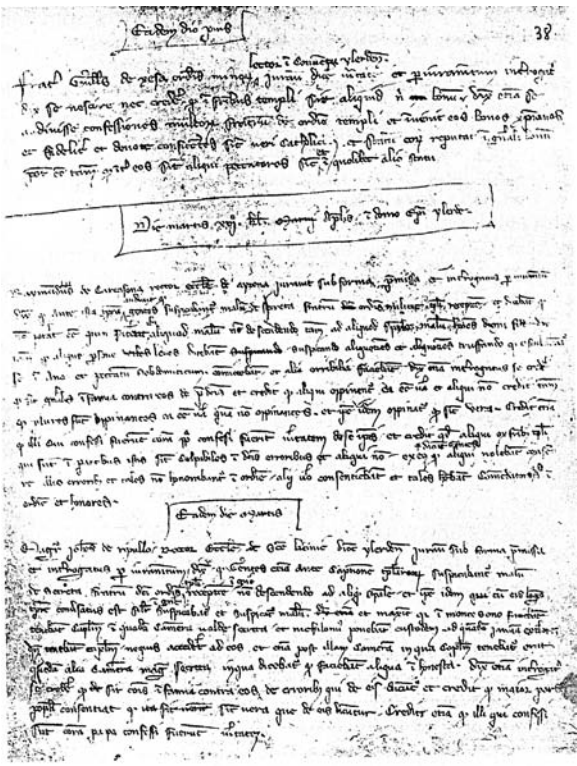
la detenció dels templers de la Corona d'Aragó i la consegüent confiscació dels seus béns (Sans i Travé 1996: 414-417). L'ordre va arribar també a Castelló d'Empúries, on existia una comanda templera com a mínim d'ençà 1217 (Pujol 1995: 123). La requisitòria reial fou un nou motiu de disputa entre el rei i Ponç Hug, ja que el comte féu inventari dels béns del Temple i decidí que els custodiaria personalment (Pujol 1995: 127 i Sans i Travé 1996: 419).

Un altre episodi va augmentar encara més les tensions. L'any 1309, Hug, el fill primogènit –i hereu– del comte moria assassinat en estranyes circumstàncies. El rei va ser molt diligent en el procés obert arran d'aquest crim. A la fi, l'únic acusat fou un tal Pere d'Exessa, del qual no en sabem pràcticament res: ni quins foren els seus mòbils ni quina fou la sentència ni si s'acomplí mai. Ara bé, durant les investigacions i interrogatoris dels funcionaris reials, es descobrí quelcom altament comprometedor per al nostre comte. Sembla que corria el rumor –potser estès pel propi fill primogènit de Ponç Hug–, que el comte havia tingut tractes íntims amb aquest Pere d'Exessa. És a dir, que el comte i l'assassí del seu fill haurien pogut ésser amants.

Alguns testimonis afirmen que Pere d'Exessa va fer enverinar el fill del comte amb una poma. Un testimoni explica que «Simó de Gallart avia aportada i poma al dit Huguet e que li'n donà a menyar; e puys qu'enpiyorà tro a la mort» (Rosselló 2003: 48). Com a únic mòbil de l'assassinat, si de cas, podem considerar aquestes paraules d'un testimoni que diu que «el comte afavoria dit Pere d'Exessa i sempre feia per ell totes les coses que volia» (Rosselló 2003: 51), amb la qual cosa es podia haver generat una relació de rivalitat ben lògica entre l'amant del comte i el seu hereu, de la qual es planyia Huguet: «Com m'adobaré yo ab lo traïdor mon pare qui fa aquel pecat ab en Pere de Xesa e li ha donats IIII o V milia solidos de renda e a mi no vol res donar?» (Rosselló 2003: 46).

Ponç Hug va deixar el govern del comtat en mans del seu fill segon, dit també Ponç Hug i conegut com a Malgaulí. I en aquests darrers anys, el comte va aprofitar els seus excel·lents coneixements de navegant per dedicar-se a una lucrativa activitat com a corsari (Brundage 1993a: 5). També aquí els interessos de Ponç Hug i de Jaume II havien de topa. A finals de 1310, una nau del comte assaltà una galera veneciana. Detinguts en aigües del comtat, els venecians exigiren al rei que el seu vassall els alliberés immediatament, amb la càrrega que duien, perquè la retenció era il·legal. Ponç Hug argüia que havien estat arrestats mentre pretenien mercadejar amb sarrains, contravenint les reiterades prohibicions del papa, i va voler sotmetre el cas a la jurisdicció papal. Jaume II ho considerava, en canvi, una qüestió interna, sobre la qual tenia tota la potestat.

I va ser precisament aleshores, enmig de les accions legals del rei contra el comte a conseqüència de l'afar del vaixell venecià, que Jaume començà a covar un cop definitiu per acabar amb el conflicte emporità (Brundage 1993a: 5). El 6 d'agost de 1311 un document reial fa constar que s'ha obert un procés per investigar unes acusacions que inculpen el comte Ponç Hug en actes de sodomia. No pot ser coincidència que entre els càrrecs presentats contra els cavallers templers quatre anys abans, les acusacions d'heretgia i sodomia fossin igualment prominents; ni que un dels nobles que es va resistir a l'acció del rei Jaume contra els templers fos precisament Ponç Hug d'Empúries (Brundage 1993a: 4-5).

Fragment del manuscrit que conté l'interrogatori dels templers a Lleida. Entre d'altres, havien de respondre a diverses acusacions de practicar la sodomia (Arxiu Capitular de Barcelona).

La sexualitat a l'Edat Mitjana

El pecat de luxúria i el de sodomia estan estretament relacionats en la mentalitat medieval. És important recordar que en la jerarquia de les ofenses sexuals de sant Agustí, la fornicació ocupava el lloc menys elevat, seguida de l'adulteri, l'incest i, en el lloc més prominent, les pràctiques sexuals qualificades d'antinatural (per als possibles significats del terme *natura* vegeu Boswell 1997: 33-35 i 172-183). Serà a partir de la influència del sant d'Hipona que les relacions homosexuals començaran a considerar-se un «crim contra natura». En l'anàlisi dels teòlegs medievals, el pecat original i les seves conseqüències tenen un paper fonamental en la sexualitat, ja que la libido es considerava una conseqüència de la caiguda de l'home, la retribució per haver comès el pecat original (Renedo 1990: I, cclxxxiv).

El terror a la pèrdua del control racional i a l'esclat dels sentits permet d'entendre el discurs clerical contra la sexualitat (Renedo 1990: I, cclxxxvi). Tota la moral medieval es va orientar a controlar aquesta rebel·lió: sotmetre, de nou, la carn a la raó. Només la castedat i el matrimoni eren formes acceptables de mantenir l'ordre i, encara dins el propi matrimoni, el sexe sols era consentit quan es dirigia a l'inexcusable fi de la procreació. El coit s'havia de realitzar *in debitis vasis* i *cum suis instrumentis* (Jacquart-Thomasset 1989: 134). No hi havia lloc per al plaer. Per això, com insistentment repeteix fra Vicent Ferrer als seus sermons, el marit i la muller només podien unir-se «per la manera per Déus ordenada». És a dir, la dona estirada d'esquenes i l'home al damunt (Renedo 1990: I, cccli i Brundage 1993b: 90), una postura considerada natural, és a dir més convenient a la concepció, i més adequada per a l'anatomia humana (Brundage 1993b: 86). Jacquart i Thomasset indiquen que la pràctica del sexe segons aquest *ordre natural* era aconsellada mèdicament, basant-se en l'afirmació d'Avicenna que quan la dona es trobava al damunt, l'esforç d'expulsió del semen masculí podia provocar lesions als òrgans masculins (1989: 94). Així, les posicions *a tergo* —relació anal heterosexual, *retro* o *canino more* i *mulier super virum*, eren considerades un desviament de la posició natural, irracionals i contràries a l'ordre dels sexes (Renedo 1990: II, 138). Albert Magne va establir diferents graus en la falta: «La desviació més lleu és la posició lateral; ve després la posició asseguda; després, dempeus; finalment, la més greu és *retorsum*, a la manera dels ases» (Jacquart-Thomasset 1989: 135).

Francesc Eiximenis, que va dedicar un extens tractat del *Terç del Crestià* (1384) al pecat de luxúria, fa una extensa reflexió sobre totes i cadascuna de les diferents tipologies de luxuriós que ens podem trobar; des de l'adulter, el que freqüenta prostíbuls, el que va amb vídues, el que practica *sutzes tocaments*, el violador, l'incestuós, etc., fins al sodomita, al qual dedica, per la seva importància, dotze capítols:

No solament és greu aquest peccat en quant fa a Déu gran injúria, corrompent la ordinació de natura per Ell instituïda i posada [...] ans encara segonament és greu car corromp tota natura humana, car si los hòmens e les fembres se daven a aquest peccat e lexaven la ordinació que Déus ha posat en natura, segueix-se que d'aquí avant negun no engendraria ne ych nexeria negun hom ne fembra e per esta via poria defallir tota la natura humana (Renedo 1990: cap. DCI).

Com que la sodomia no era conductiva a la reproducció, Eiximenis creia provar que, més enllà d'atemptar contra Déu, era un acte contra la pròpia natura humana, ja que no duia a res més enllà del plaer sexual. D'aquí el ventall terrible de conseqüències que s'associaven a aquesta pràctica, totes d'arrel escatològica:

aquest peccat porta ab si corrupció de natura humana, e és tan leig que no's pot nomenar. Car dien los sants que corromp l'ayre e és un dels quatre peccats qui criden Déu, en tant que per aquest dien los sants que tramet Déu là hon regna grans e terribles tribulacions, e ls cinch regnes on antiguament regnava cremà foch del cel e se n'entraren en abís; e ara tota aquella terra és estany d'aygua morta en què no viu peys, ne aucell. (Naccarato 1981: II, 339).

Cap altra categoria de perversió sexual era tractada més durament per la llei medieval que la sodomia (Brundage 1993a: 4). No només per la llei eclesiàstica —que no obstant això no tipificava la sodomia com un crim capital—, sinó també per la llei civil. A Catalunya, per exemple, a els *Costums de Tortosa*, de finals del XIII, es declara: «És un altre crim contra natura si un home usa de luxúria amb un altre home, que deu perdre el cap, de tal manera que mori» (9.24.3). També les *Constitucions* del Principat tractaven la sodomia com un crim capital i, a partir del decret promulgat pel rei Jaume II el 5 d'octubre de 1300 ordenant la confiscació de tots els béns dels acusats per sodomia (Miret i Sans 1905: 55), l'acusat de practicar-la, ultra córrer el risc d'ésser condemnat a mort, perdia *ipso facto* totes les seves possessions.

Algunes pràctiques sexuals, comunes en moltes civilitzacions de l'antiguitat, foren durament reprovades pels moralistes medievals.

El procés per sodomia contra Ponç Hug

Entre els documents processals custodiats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) hi ha un petit plec que conté una dotzena de fulls en foli, de condició fràgil, escrits majoritàriament en llatí, i que donen fe del procés criminal incoat pel rei Jaume II contra el comte Ponç Hug d'Empúries per un càrrec de sodomia.¹⁰ Malgrat que es tracta del document civil més antic sobre la repressió dels homosexuals a Catalunya, es coneix molt poc sobre aquest cas, que no és pas una persecució criminal rutinària.¹¹ El procés comença amb una fórmula ben usual per a referir-se al pecat de sodomia, que remet a les bíbliques Sodoma i Gomorra que foren destruïdes pel foc de Déu a causa del vici que congregaven:

Divendres, sis d'Agost, en l'any del Senyor de 1311 en la ciutat de Barcelona. Des de la fama comuna i del coneixement general uns fets concrets han vingut a la Nostra atenció, Jaume, per la gràcia de Déu rei d'Aragó, València, Sardenya i Còrsega i comte de Barcelona. Nosaltres no podem ignorar per més temps aquesta situació sense escàndol o tolerar-la sense

10. La major part dels processos es redactaven en llatí. En el nostre hi ha alguns breus fragments, transcripció de les declaracions dels testimonis, en català. Es pot llegir a ACA, C, reg. Cancelleria Reial, processos, sèrie II, lligall 5.

11. Fins fa ben poc únicament Joaquim Miret i Sans (1905) i l'historiador anglès James Brundage (1993a), hi havien dedicat unes interessants pàgines. A Genís (2000) es posa en relació el procés per sodomia contra Ponç Hug IV amb el final de la nissaga privativa d'Empúries. Per a les motivacions polítiques del procés contra Ponç Hug i les analogies amb el cas dels templers a França, vegeu també Otis-Cour (2000). Cito de la traducció al català del procés a Ramon Rosselló (2003), però amb Enric Bassegoda preparo una edició amb traducció dels processos contra Ponç Hug i el seu germà fra Ramon, amb un estudi complet del context en què es van produir.

perill. Hem sabut que ha passat moltes vegades, veritablement massa vegades, que algunes persones a la Diòcesi de Girona han cultivat una classe de disbauxa la qual és contrària a la natura. No ha de semblar que Nosaltres, els quals estem en el nostre domini, terra i reialme dels més importants, podem permetre uns tals criminals, vils i horribles fets, perquè del perill que comporta és sabut que ha fet caure ciutats i els seus habitants per aquestes activitats. Per culpa d'això, terratrèmols, fam i pestilències han augmentat, l'aire ha començat a infectar-se, etc. D'acord amb el que hem dit abans, Nosaltres comencem a investigar diligentment els fets de la següent manera. (Rosselló 2003: 31)

A l'Edat Mitjana hi havia dues vies per a instituir un procés criminal com aquest: *per notorium* (fruit de la fama comuna, del coneixement popular) o *per denunciatum* (a partir d'una denúncia). Pel que llegim en aquests prolegòmens, on diu que «és fama pública en el comtat i episcopat de Girona que dit comte usa d'aquest vici sodomític amb dit Pere de Xea i amb Francesc Daroca, el seu escrivà» (Roselló 2003: 33), sembla que la via, en el nostre cas, fou la primera i la més freqüent (Vila 2005: 482).

Tot seguit, el text reproduïx fil per randa les declaracions —algunes arrencades mitjançant la tortura— dels testimonis de les activitats sodomítiques del comte. Hi llegim, per exemple, un testimoni que es fa ressò del rumor que el comte tenia fins i tot relacions sexuals amb un sarraí, probablement de raça negra. Un altre testimoni l'acusa de sodomitzar els seus criats i de despatxar-los si es neguen a participar als seus jocs sexuals. Romaní de Julià, jove vassall del comte l'acusa d'haver-lo violat amb l'ajuda de diversos homes més. Altres testimonis es refereixen a la tensa relació entre Ponç Hug i la seva esposa, la comtessa Marquesa de Cabrera, enutjada perquè el marit només hi volia tenir relacions de caràcter sodomític. Un testimoni acusa el comte d'haver temptat un tal Dalmau, clergue de Verges, però que aquest no hi consentí. I així, fins a una dotzena de testimonis, que no s'estan de donar tota mena de detalls de les relacions íntimes del comte, fins al punt de fer-nos sabedors que —en paraules d'un tal Bartomeu— tenia el membre molt curt (Rosselló 2003: 36-63). Un detall és comú a totes les confessions: la insistència de les autoritats en deixar ben clara la participació del comte en aquests trac-

tes sexuals, és a dir, si Ponç Hug estava *d'abocons* –de bocaterrossa– o *de sobines* –boca amunt. La resposta dels interrogats és sempre la mateixa: «de sobines, així com a fembra» (Rosselló 2003: 62).

Grup de templers condemnats a la foguera el 1310 (British Library, Londres).

Suplici a la foguera de Jacques de Molay i Geoffroi de Charney (Bibliothèque de l'Arsenal, Paris).

La invenció de la sodomia

Durant tot el segle XIV els canonistes tendien a vincular la sodomia –i d'altres crims sexuals considerats antinatural– amb el crim canònic de l'heretgia, i a l'inrevés (Brundage 1993a: 4 i Vila 2005: 482). De fet, el *vitium sodomiticum* pot ser considerat fins a cert punt una invenció de la teologia cristiana medieval, una nova eina de legislació. Abans del segle XI el terme *sodomia* era desconegut, però va passar a classificar un conjunt d'actes i desigs. La concessió a la continuïtat de l'espècie que representava l'aprovació de la sexualitat conjugal no era necessària entre individus del mateix sexe, per això la teologia cristiana va condemnar tan vehementment aquest tipus de relació: perquè representava l'essència pura de l'erotisme, de la sexualitat. El terme i el concepte de *sodomia* van néixer, doncs, a l'occident cristià com a eina jurídica molt útil (Jordan 2000: 11).

Des d'un punt de vista legal, si Ponç Hug era acusat de sodomia, el monarca podia procedir contra ell i les seves possessions, ja que qualsevol acusat de sodomia perdia els càrrecs públics i les posicions de confiança. I encara més: si l'acusació contra Ponç Hug tirava endavant, perdria la protecció del papa, que havia enviat cartes de suport a l'arquebisbe de Tarragona i al bisbe de València perquè es resguardessin les terres i propietats comtals (Miret i Sans 1905:48 i Brundage 1993a: 7).

Ha fet fortuna l'anècdota que el papa Climent V va arribar a vessar llàgrimes en parlar del procés contra el comte d'Empúries. Era encara ben viu en la memòria del papa quan, a les primeries de 1323, va enviar una carta a Jaume II felicitant-lo pel restabliment d'una greu malaltia que havia patit, alhora que li retreia que retingués el comtat d'Empúries en contra de la voluntat papal, per la qual cosa, sens dubte, el cel el castigava amb malalties com aquella (Martínez Ferrando 1948: I, 161).

Precisament per això, Francesc Eiximenis advertia, en un dels capítols del *Terç* dedicats a la sodomia, que calia anar amb molt de compte en acusar-ne ningú a la lleugera, perquè les conseqüències que se'n derivaven eren terribles i irreversibles: «Hom diffamat d'aquest peccat jamás no·l cal llevar l'uyl de terra, tant és confús e envergonyat davant tota creatura». I prosseguia:

Per tal se deuen les gents fort guardar de difamar negú d'aquesta matèria, car si u fan no u poden jamés reparar per neguna manera plenàriament. E jatsia que cascun deja aquest vici perseguir discretament e avorrir fins a la mort, emperò guardar-se deu de no imposar-lo sinó a aquell de qui és cert que és aytal, ne dir-ho sinó lla on pot profitar, ço és a la persona criminosa mateixa o a tal qui'l deu o'l pot corregir (Renedo 1990: cap. DCI).

El rei Jaume sabia de sobres que una acusació d'aquesta mena contra el seu vassall Ponç Hug dificultava que el papat, aliat del comte, el pogués defensar, ja que la sodomia estava estretament relacionada amb el crim canònic d'heretgia. I hauria après –com Felip de França– que la connexió entre sodomia i heretgia, tan devastadora per als templers i els càtars –sense parlar de les prop de 400.000 persones que se suposa que van perdre la vida durant els processos per bruixeria dels segles XV, XVI i XVII–, podria ésser igualment utilitzada contra altres enemics de la monarquia. No podem imaginar que fos una coincidència que, pels mateixos anys que el Temple era perseguit, s'iniciessin les detencions en massa dels sospitosos de catarisme. Ni que precisament durant aquests anys s'instituís el procés contra el comte. Tot fa l'efecte de respondre a diferents usos polítics del càrrec de sodomia, tant com a instrument del poder reial com del poder eclesiàstic (Brundage 1993a: 7-8). La sodomia fou un concepte inventat pel cristianisme medieval per donar-li un ús jurídic, i tots els poderosos se'n volgueren servir per als seus propòsits.

Agustí d'Hipona rebutjant l'heretgia, segle XIII (Morgan Library, Nova York).

El terme *bougrere* 'heretge' també era utilitzat per designar els homosexuals i, segons el DCVB, el terme català «bujarró» és un derivat de *bulgaru*, 'bulgar', per via del francès *bougeron*, provençal *boujarroun*, l'italià *buggerone*, 'sodomita'. El significat despectiu del mot *bulgarus* ve del fet que els búlgars eren considerats com a heretges i que s'atribuïen pràctiques sodomítiques a una secta religiosa que s'inicià a Bulgària. També els càtars eren acusats de mantenir relacions sexuals no naturals, d'aquí el lligam i la seva condemna (Vila 2005: 482).

Fruit de la seva teoria dualista, els càtars eren contraris a la procreació –ja que es manifestaven en contra de dur més ànimes a aquest món material. Per això als processos inquisitorials se'ls intentava relacionar amb tota mena de pràctiques sexuals antinaturals, entre les quals la sodomia, sense tenir en compte que, per damunt de tot, els càtars havien fet vot de *virginitat incondicional*. Durant aquells mateixos anys, l'Església i el tribunal de la Inquisició –creat expressament el 1231 pel papa Gregori IX per acabar amb el catarisme– també van fer de les pràctiques de bruixeria una heretgia, estenent la idea que la bruixa adorava el dimoni i subratllant els aspectes més escandalosos d'aquesta adoració, especialment aquells que parlaven del contacte sexual entre individus d'un mateix sexe durant els *sabbats* o aquellarres. D'aquesta manera, doncs, podem suposar que va quedar establert un lligam entre l'heretgia en general i la sodomia que tindria continuïtat.

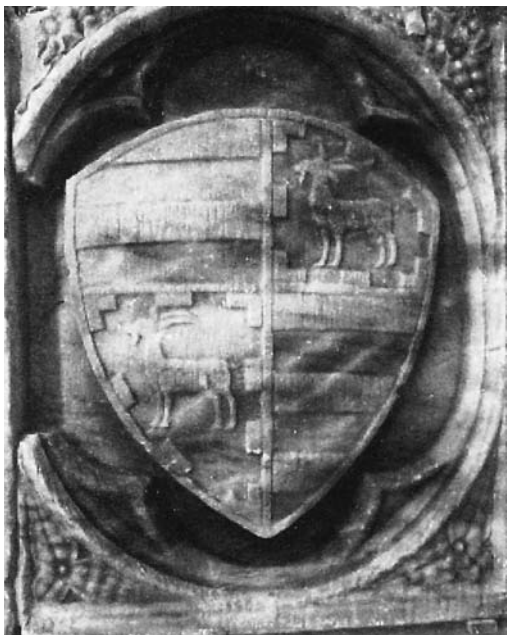
Després de tantes acusacions, processos i demandes, el comte decidí de trametre al rei Jaume una carta de deseiximent (de desafiament), on es lamentava del procés i del paper del monarca.¹² Jaume II envià el seu exèrcit a envair els dominis del comte, tant per terra (Monells i Ullastret) com per mar (Blanes) i Ponç Hug no tingué altre remei que sotmetre's de nou i pagar, en conseqüència, una gran indemnització, cedint castells i propietats (Pella i Forgas 1883: 517 i Sobrequés 1957: 83). Ponç Hug moria poc després, l'estiu de 1313, deixant el comtat en una situació de gran incertesa i completament arruïnat.

12. Vegeu la carta a ACA, C, CRD de Jaume II, núm 4328.

Els hereus de Ponç Hug V

Després de l'assassinat del seu fill primogènit el 1309, Ponç Hug, conscient de la possibilitat que Empúries pogués ésser annexat pel comtat de Barcelona, va establir la successió del comtat al seu testament (Shneidman 1975: I, 206). Deixava com a hereu el seu fill Malgaulí, i establia, en defecte d'ell i els seus descendents directes, el següent ordre successori: en primer lloc, el seu germà Ramon d'Empúries, prior de Catalunya de l'orde de l'Hospital, prèvia dispensa papal, seguit del seu cosí el vescomte Ramon Folc V de Cardona, i de l'orde de l'Hospital.

Del procés per sodomia, com d'altres processos en contra del comte d'Empúries, no en sabem res més. Les investigacions i els testimoniatges cessen de manera abrupta. Ara bé, la voluntat de Jaume II de fer-se amb el comtat no moriren pas amb Ponç Hug V. El comte Malgaulí, o Ponç Hug VI, va heretar un comtat empobrit i deprimat pels litigis amb la corona. Els conflictes i els desordres, tant amb el rei com amb altres veïns, foren la tònica dominant d'un govern força breu, ja que Malgaulí va morir l'any 1322, sense deixar fills (Pella i Forgas 1883: 519 i Sobrequés 1957: 83-84). La qüestió successòria va ser tremendament complicada, ja que el comtat, segons el testament del pare, havia de passar a

Escut de Ponç Hug VI, Malgaulí. Representa, en quatre particions en escartllé, les faixes d'Empúries i la cabra dels Cabrera (sepulcre de la basílica de Castelló d'Empúries).

Detall del sepulcre de Ponç Hug VI, Malgaulí (basílica de Castelló d'Empúries).

fra Ramon d'Empúries. Per heretar el comtat, però, fra Ramon havia de renunciar al priorat. Hi ha unanimitat entre els historiadors a l'hora de qualificar de dissoluta i poc edificant la vida d'aquest fra Ramon. Part d'aquest judici es deu a les relacions cordials que mantenia amb Jaume II durant l'època en què el monarca estava en guerra amb el comte d'Empúries, fins a l'extrem que fra Ramon havia promès al rei d'enganyar el seu germà en benefici de la corona i, de retruc, també en benefici seu (Pella i Forgas 1883: 517). També coneixem detalls de la seva vida privada, com ara que va tenir un fill il·legítim, dit Hugueta, amb una tal Guillema, de la diòcesi de Girona.

Malgrat l'interès de l'orde de l'Hospital per l'herència del comtat d'Empúries, fins al punt d'instar el papa a intervenir a favor de fra Ramon, les estratègies del rei Jaume, que afavoria els Cardona com a hereus, foren més efectives.¹³ Va enviar un emissari a Roma per comunicar al papa que considerava el comtat d'Empúries dintre del principat del comtat de Barcelona, donant per entès que ell n'era l'únic responsable, i sobirà absolut damunt de tots els comtats catalans (Genís 2000: 93).¹⁴ A banda dels judicis sobre el tarannà de fra Ramon, hem de tenir en compte que els avantatges de ser prior de Catalunya devien ser molt superiors que no pas ser comte d'Empúries (Sobrequés 1957: 122, n. 70). Tot i així, el rei va mirar d'assegurar-se que no heretés el comtat. Sembla que de resultes d'una acta

13. Jaume es va oposar a les pretensions de l'orde de l'Hospital en favor dels Cardona.

14. La intervenció de Jaume II partia d'una idea molt clara de la seva sobirania absoluta sobre Empúries. Ho mostra, per exemple, una carta tramesa per Berenguer de Jorba al papa, en nom del rei (ACA, C, Reg. 339, fol. 217), on hi apel·lava clarament (Sobrequés 1957: 123, n. 71).

Renart, amb la meitat del vestit de templer i l'altra meitat d'hospitaler, segons una miniatura del *Renart le Nouvel* (1289), de Jacquemart Gielée (Bibliothèque Nationale, Paris).

d'acusació incoada novament pel rei Jaume II contra fra Ramon fou remogut del càrrec de prior de Catalunya (Pujol 1993: 130, n. 44). Els termes d'aquest nou procés resulten molt familiars després d'haver llegit l'acta en contra de Ponç Hug V. Altre cop el rei es centra en aspectes molt comprometedors referents a la vida privada del frare: a part d'haver tingut fills amb diverses dones, inclosa una jueva, també se l'acabava acusant de practicar la sodomia.¹⁵

Tot i les lluites armades que esmenta Miret i Sans (1905: 39), fra Ramon va acabar cedint davant del rei. Així, al cap de diversos anys de litigi, el 1326, el rei acceptà de legitimar el fill de fra Ramon amb Guillema a canvi que el frare no reclamés mai el seu dret successori al comtat d'Empúries (Sobrequés 1957: 85). Sembla que va anar així, perquè des d'aleshores fra Ramon desapareix de la vida pública i fins al moment de la seva mort va gaudir d'importants beneficis concedits per la corona:¹⁶ el 1328, per exemple, s'instal·là a la casa del Temple de Castelló i s'encarregà de percebre els censos; a partir de 1333 deixà Castelló i emprengué un viatge pels territoris de la corona aragonesa que el dugué fins a l'Avinyó papal; el 1334 Alfons el declarà tutor de l'infant Joan, fill de Pere d'Empúries; a més,

va rebre diverses donacions al comtat d'Empúries i al vescomtat de Bas (Miret i Sans 1905: 41). Tot, a canvi de la seva renúncia a proclamar-se comte d'Empúries.¹⁷

Així, Jaume II va aconseguir que el 1323 el seu candidat, Hug VI de Cardona, heretés el comtat. El nou comte no fou mai estimat pels castellanins, ni mostrà mai la més mínima simpatia pel comtat. En realitat, el seu nomenament no era res més que un pacte segons el qual, dos anys més tard entregava el comtat a qui de veres sempre l'havia desitjat: Jaume II, en la figura del seu fill, l'infant En Pere. A canvi, l'infant Pere li entregava la baronia de Pego i les viles de Xalon i Laguart, a València (Sobrequés 1957: 85).

Els casos d'Urgell i Pallars

Menys dramàtica fou la incorporació a la corona del comtat d'Urgell, pretesa infructuosament des dels temps dels reis Jaume I i Pere II. Jaume II, però, en comptes d'usar la violència com els seus predecessors, es va decantar per la diplomàcia i la política matrimonial. Igual com en el cas del comte d'Empúries, l'any 1307, les bones relacions entre Ermengol X (1267-1314) i el rei Jaume perillaren a causa d'un plet sobre la jurisdicció de quaranta-quatre poblacions, que el rei reivindicava. El comte d'Urgell, però, va adoptar una actitud més prudent que el d'Empúries, i es va sotmetre al rei, que li va reconèixer la meitat de les poblacions en litigi (Sobrequés 1957: 73). A més, Ermengol va disposar al seu testament que el comtat fos venut al rei per 100.000 sous, a condició que la seva hereva, Teresa d'Entença, es casés amb l'infant Alfons. Sobrequés (1957: 73) apunta la possibilitat que aquesta clàusula ja hagués estat estipulada amb anterioritat, ja que el rei actua amb gran celeritat a l'hora de reintegrar el comtat d'Urgell a la casa de Barcelona.

Pel que fa a la relació dels comtes de Pallars amb la corona, els paral·lelismes amb els d'Empúries són ben clars, en els casos de Pere II i Alfons III: durant la invasió francesa a Catalunya el 1285, el comte Arnau Roger figurava entre els consellers del rei per a la defensa de l'Empordà i, segons explica Muntaner (cap. CXXIII), fou el comte de Pallars qui salvà l'infant Alfons, estant a Peralada, de cometre una temeritat. També el

15. Miret i Sans data el procés cap a 1314 o 1316, i considera que segurament acabà en no res «tirant-hi lo propri rey terra a sobra» (1905: 41). Es pot llegir a ACA, Arm. Girona, Sac. Sant Feliu, núm. 189, Cartes reials.

16. Vegeu Pujol (1993: 130, n. 44).

17. Vegeu Miret i Sans (1905: 40-41) i Shneidman (1975: I, 207). Vegeu les actes de legitimitació dels fills d'Huguet i fra Ramon a ACA, C, Reg. 222, fol. 286.

Edificis a la muralla est de Castelló d'Empúries, on hi devia haver la cambra de Ramon d'Empúries.

comte de Pallars va retre homenatge al nou rei a Amposta. En canvi, la relació amb Jaume II fou del tot diferent. Segurament a causa de les diverses campanyes armades de la noblesa gascona amb la intenció d'anexionar-se el comtat de Pallars, en aquest cas la major preocupació del rei no fou tant integrar-lo entre els seus dominis directes, sinó fer efectius els seus drets de «senyor i major» dels comtats catalans i procurar de tenir-lo ben subjecte a la confederació catalano-aragonesa, per impedir que anés a parar a mans gascones (Sobrequés 1957: 88).

Els historiadors han coincidit a assenyalar que Jaume II destacà tant en el terreny de la diplomàcia com en el de la guerra. Profundament legalista –d'aquí el seu sobrenom de El Just–, fou capaç, en política exterior, de consolidar la Corona d'Aragó com a potència mediterrània, alhora que, en política interna, es marcà com a objectiu enfortir la monarquia. Per això orientà bona part de la seva política a vincular patrimonis i privilegis de l'alta noblesa a la família reial (Hinojosa 2006: 48). Urgell, Empúries i Pallars Sobirà eren els únics comtats independents quan el monarca accedí al tron. Quan morí, l'any 1327, tan sols Pallars conservava la sobirania.

Escut dels infants-comtes d'Empúries que representa els pals d'Aragó i les faixes d'Empúries partits en pal (basílica de Castelló d'Empúries; foto M. Casanovas, dibuix M. Teixidor).

Bibliografia citada

- BOSWELL, John, 1997: *Cristianismo, tolerancia sexual y homosexualidad*, Barcelona: Muchnik.
- BRUNDAGE, James A., 1993a: «The politics of sodomy, rex v. Pons Hug de Ampurias», *Sex, Law and Marriage in the Middle Ages*, Aldershot: Variorum, cap. 17.
- BRUNDAGE, James A., 1993b: «Let me count the ways: canonists and theologians contemplate coital positions», *Sex, Law And Marriage in the Middle Ages*, Aldershot: Variorum, cap. 11.
- CINGOLANI, Stefano M., 2006: *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva crònica*, Barcelona: IEC.
- GENÍS, Daniel, 2000: «El procés per sodomia contra Ponç Hug IV i la fi de la nissaga comtal», *El Salner*, 6, 85-95.
- GENÍS, Daniel, 2004: «El paper dels castellanins en la invasió francesa de l'Empordà l'any 1285 (amb fragments escollits de la *Historia de Catalüna compuesta por Bernardo Desclot*)», *El Salner*, 10, 11-23.
- HINOJOSA, José, 2006: *Jaime II y el esplendor de la corona de Aragón*, Donostia: Nerea.
- JACQUART, Danielle i THOMASSET, Claude, 1989: *Sexualidad y saber médico en la Edad Media*, Barcelona: Labor.
- JORDAN, Mark, 2000: *La invención de la sodomia en la teología cristiana*, Barcelona: Laertes.
- MARTÍNEZ FERRANDO, Ernest, 1948: *Jaime II de Aragón: su vida familiar*, 2 vols., Barcelona: CSIC.
- MARTÍNEZ FERRANDO, Ernest, 1956: *Jaime II o el seny català*, Barcelona: Aedos.
- MIRET I SANS, Joaquim, 1905: *Sempre han tingut béch les oques*, I, Barcelona.
- NACCARATO, Frank (ed.), 1981: *Francesc Eiximenis, Lo libre de les dones*, 2 vols. Barcelona: Curial-Universitat de Barcelona.
- OTIS-COUR, Leah, 2000: *Historia de la pareja en la edad media*, Madrid: Siglo XXI.
- PELLA I FORGAS, Josep, 1883: *Historia del Ampurdán*, Barcelona.
- PUJOL, Miquel, 1995: «La casa del Temple de Castelló d'Empúries», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 28, 121-179.
- RENEDO, Xavier (ed.), 1990: *Francesc Eiximenis. Terç del Crestià. Tractat de luxúria*, 2 vols., tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- RIQUER, Martí de, 1975: *Los trovadores*, 3 vols., Barcelona: Ariel.
- ROSSELLÓ, Ramon, 2003: *El procés contra Ponç Hug comte d'Empúries per pecat de sodomia*, Palma: Leonard Muntaner.
- SÁNCHEZ, Antonio, 1993: *El archivo condal de Ampurias*, Barcelona: Ajuntament de Castelló d'Empúries-Columna.
- SANS I TRAVÉ, Josep Maria, 1996: *Els Templers catalans*, Lleida: Pagès.
- SHNEIDMAN, J. Lee 1975: *L'Imperi catalano-aragonès : 1200-1350*, 2 vols., Barcelona: Ed. 62.
- SOBREQUÈS, Santiago, 1957: *Els Barons de Catalunya*, Barcelona: Vicens-Vives.
- VILA, Pep, 2005: «Un text autèntic: el procés contra el comte d'Empúries per pecat de sodomia», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 46, 481-88.
- ZURITA Jerónimo, 1967-86: *Annales de la Corona de Aragón*, 9 vols., Saragossa: Institución Fernando el Católico.

La creació, la caiguda i els petons dels homosexuals a les didascàlies de la *Bible moralisée* de Paris (Österreichische Nationalbibliothek, Viena).